

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ, ΒΥΡΩΝΟΣ ΚΑΙ ΥΜΗΤΤΟΥ
Φορμίωνος 83, Καισαριανή, τ.κ. 161 21. Τηλ. 210-7224123 fax.: 210-7223584
(Internet) <http://www.imkby.gr> - (e-mail) info@imkby.gr

Άριθμ. Πρωτ. Φ.1/3/ 613 Έν Καισαριανῇ τῇ 1ῃ Ὀκτωβρίου 2020

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ 228η

Πρός
τούς Πανοσι(ολογι)ωτάτους καί Αἰδεσιμ(ολογι)ωτάτους Πρεσβυτέρους,
τούς Ἱεροκήρυκες καί τούς Ἐφημερίους, τούς Ἱερολογιωτάτους Διακόνους
καί τά Ἡγουμενοσυμβούλια τῶν Ἱερῶν Μονῶν
τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μας.

Ἀγαπητοί Πατέρες καί Ἀδελφοί,
Ὅσιώτατες Ἀδελφές,
Χαίρετε ἐν Κυρίῳ.

Μέ τήν ἀνά χείρας Ἐγκύκλιό μας ἀναφερόμαστε στό ἐνδιαφέρον

θέμα τῆς σχέσεως τῆς Ἱερωσύνης καί τοῦ ἐπαγγέλματος. Γιά μερικές
ἐκατονταετίες ὁ κλῆρος τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας δέν ἦταν χωριστή
ἐπαγγελματική τάξη καί δέν ἐξαρτοῦσε τὸ εἰσόδημά του ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικά

καθήκοντά του. Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς τρίτης ἑκατονταετίας οἱ ἀνώτερες τάξεις μόνο, κυρίως οἱ Ἐπίσκοποι θεωροῦνταν ἐργάτες πλήρους ἀπασχόλησης, ποὺ ἔπαιρναν τὴν ἀμοιβή τους ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ τὴ βασιλεία τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου οἱ Κληρικοὶ τῶν ἄλλων βαθμῶν, χωρὶς τὴν ἐξαίρεση τῶν Πρεσβυτέρων, συνέχιζαν νὰ κάνουν κάποια τέχνη, ἀπασχολούμενοι μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς ἐπιχειρήσεις ἢ ν' ἀσκοῦν ἓνα κοσμικὸ ἐπάγγελμα κερδίζοντας τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀπὸ ἔργο ὄχι Κληρικοῦ. Ἐδῶ ἀναφερόμαστε στοὺς Κληρικοὺς ποὺ ἐργάζονταν σὲ λαϊκὰ ἐπαγγέλματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὡς τὸ 12ο αἰῶνα. Πολλὲς μαρτυρίες βεβαιώνουν ὅτι ἀπὸ τὴν τέταρτη ἑκατονταετία ὡς τὴν ἑβδομὴ ὑπῆρχαν ὀρισμένοι ἄνθρωποι ποὺ ὑπηρετοῦσαν ὡς ἀξιωματοῦχοι τῆς αὐλῆς, δημόσιοι ὑπάλληλοι, συμβολαιογράφοι, ἀργυροχόοι, τραπεζῖτες, δανειστὲς, ἔμποροι λινῶν καὶ λαδιοῦ, βαρελοποιοί, κατασκευαστές ἱστίων, ξυλουργοί, ὑποδηματοποιοί, κεραμουργοί, φύλακες λουτρῶν, ταβερνιάρηδες, κρεοπῶλες, ναυπηγοὶ καὶ οἰκοδόμοι, λιανοπωλητὲς φρούτων καὶ λαχανικῶν καὶ βέβαια γεωργοί. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ στὸν Εὐσέβιο Σαμοσάτων ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας Βασίλειος ἔγραφε τὸ 375 μ.Χ. βεβαιώνοντας ὅτι στὴν ἐπαρχία του οἱ περισσότεροι κληρικοὶ ἀποζοῦσαν ἀπὸ μὴ κληρικὰ ἐπαγγέλματα ἀλλὰ καὶ λαϊκὲς ἐργασίες¹.

1. Ἱερατικὴ κλήση καὶ κοσμικὰ ἐπαγγέλματα.

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξη ὡστόσο τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν καθηκόντων τῶν κληρικῶν ἐκδόθηκαν συνοδικὲς καὶ νομοθετικὲς πράξεις μὲ σκοπὸ νὰ ἐμποδίζουν τὸν κλῆρο ἀπὸ κοσμικὰ ἐπαγγέλματα. Μερικὲς τοπικὲς καὶ οἰκουμενικὲς σύνοδοι ὅπως καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐξέδωσαν ἀποφάσεις ποὺ ἀπαγόρευαν σ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς

¹ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ἐπιστολαί, ἀρ. 198. ἔκδ. π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Βασιλείου Καισαρείας τοῦ μεγάλου Ἄπαντα τὰ ἔργα, τόμοι 10 (Θεσ/νίκη 1972-1974) 1: 291-294, ἰδιαιτ. 292.

τοῦ Ἱερατείου νὰ ἐπιδιώκουν «κοσμικὲς φροντίδες» δηλαδή λαϊκὰ καὶ κοσμικὰ ἐπαγγέλματα. Ὅπως εἶδαμε ὡστόσο οἱ Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ γνώμη τῶν Πατέρων γιὰ πολλὰς ἑκατονταετίες δὲν ἐπέφεραν ριζικὴ ἀλλαγὴ στὴ στάση τῆς κοινωνίας ἔναντι τοῦ ἱεροῦ Κλήρου σχετικὰ μὲ τὰ κοσμικὰ ἐπαγγέλματα. Ὁ στ' (6ος), ὁ πστ' καὶ ὁ πγ' (83ος) Κανόνες τῆς συλλογῆς τοῦ 4ου αἰ. ποὺ ἔχουν τὸ ὄνομα τῶν Ἀποστόλων (Ἀποστολικοὶ κανόνες) ἀναφέρουν ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι, οἱ Πρεσβύτεροι καὶ οἱ Διάκονοι δὲν πρέπει ν' ἀσκοῦν κοσμικὰ ἐπαγγέλματα. Ἄν τὰ ἀσκοῦν πρέπει νὰ καθαιροῦνται ἀπὸ τὸ βαθμὸ τους»². Οἱ Κανόνες ὀρίζαν γιὰ τοὺς κληρικοὺς ὅ,τι χρειάζονταν γιὰ νὰ ἀφιερώνουν τὸ χρόνο τους στὰ ἱερατικά τους καθήκοντα γιὰ νὰ κρατήσουν τὸ πνεῦμα τους ἐλεύθερο ἀπὸ τὶς ταραχὰς καὶ τὴ σύγχυση τῶν κοσμικῶν ὑποθέσεων. Καταδικάζοντας τὶς κοσμικὲς ἀπασχολήσεις, οἱ Ἀποστολικοὶ Κανόνες δὲν καταδικάζουν συγκεκριμένα ὅλα τὰ κοσμικὰ ἐπαγγέλματα ἀλλὰ ἐκεῖνα μόνο ποὺ εἶχαν τὸ χαρακτήρα μιᾶς πολιτικῆς καὶ δημόσιας ὑπηρεσίας. Ἀπὸ τὴν πρόβλεψη τῶν Κανόνων ἐξαιροῦνταν ὅσοι ὑπηρετοῦσαν σὲ φιланθρωπικὰ ἰδρύματα καὶ ὀργανισμοὺς ἐλέους καὶ τὰ προορισμένα γιὰ διδασκαλία.

Ὁ ιστ' (6ος) κανόνας τῆς συνόδου τῆς Καθραγένης (419) καταδίκασε τοὺς Ἐπισκόπους, τοὺς Πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Διακόνους ποὺ ἐργάζονταν ὡς ἐργολάβοι (ἐκλήπτορες) καὶ διαχειριστὲς (φροντισταὶ). Συμβούλευε ὅτι ἔπρεπε νὰ ζητοῦν τὸ μισθό τους ἄλλοῦ καὶ ὄχι σὲ ταπεινὰ καὶ χυδαῖες ἐργασίες³. Λίγο ἀργότερα ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος, ποὺ ἐγίνε στὴ Χαλκηδόνα τὸ 451, ἀπαγορεύει στοὺς Κληρικοὺς, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Μοναχοὺς, νὰ ἀναλάβουν στρατιωτικὴ ὑποχρέωση (στρατεία) καὶ ὅποιο κοσμικὸ ἀξίωμα

² Γ.Α. ΡΑΛΛΗ καὶ Μ. ΠΟΤΛΗ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμοι 6 (Ἀθῆναι, 1852, ἀνατ. 1966) 1: 9, 104-105.

³ Ibid., 3:342-343.

(ἀξίαν κοσμικήν). Καὶ οἱ δύο ὅροι χρησιμοποιοῦνται, γιὰ νὰ δηλώσουν ὅλα τὰ εἶδη τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς κοσμικῆς ὑπὲρ ρεσίης⁴.

Ὅσο γιὰ τοὺς κανόνες τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου βρίσκουμε μικρὴ ἀλλαγὴ στὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Τρούλλῳ (691), ποὺ ἐξέδωσε ἑκατὸ δύο κανόνες πειθαρχικῆς καὶ ἠθικῆς φύσης, μιλάει λίγο γιὰ κοσμικὰ ἐπαγγέλματα. Ὁ θ' (9ος) Κανόνας ἀπαγορεύει στοὺς Κληρικοὺς νὰ τρέχουν στὶς ταβέρνες (καπηλικὸν ἐργαστήριον). Ὁ ι' (10ος) κανόνας τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς Συνόδου ποὺ ἔγινε τὸ 787 στὴ Νίκαια καταδίκασε τοὺς Κληρικοὺς ποὺ ὑπηρετοῦσαν ὡς «μειζότεροι», δηλαδὴ ἐπιστάτες μεγάλων κτημάτων ποὺ ἀνῆκαν σὲ μεγάλους κρατικούς ἀξιωματούχους⁵. Ἕνας ὅμοιος κανόνας ἐκδόθηκε ἀπὸ τὶς συνόδους τῆς γνωστῆς μαζὶ ὡς Α' καὶ Β' Σύνοδος τῆς Κων/πολῆς τοῦ 859 καὶ 861 (Πρωτοδευτέρας). Ὁ ια' (11ος) Κανόνας τοὺς τόνισε μὲ ἔμφαση ὅτι οἱ Κληρικοὶ δὲν ἔπρεπε νὰ καταλαμβάνουν θέσεις μὲ κοσμικὴ ἐξουσία καὶ ἰδιαιτέρως νὰ μὴ γίνουν ἐπιστάτες σὲ κτήματα ἀρχόντων καὶ γεωργικῶν χωριῶν.

Ἡ αὐτοκρατορικὴ νομοθεσία ἐπίσης ἐμπόδιζε τοὺς Κληρικοὺς ἀπὸ κοσμικὰ ἀξιώματα. Οἱ αὐτοκράτορες Ἀρκάδιος (377 - 1 Μαΐου 408) καὶ Ὀνώριος (9 Σεπτεμβρίου 384 - 15 Αυγούστου 423) ἐξέδωσαν τὸ 399 ἓνα τόμο ποὺ ὀριζε ὅτι οἱ Κληρικοὶ ἔπρεπε νὰ ἐκλέξουν ἀνάμεσα σὲ ἓνα πολιτικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ στάδιο. Ὁ Βαλεντινιανὸς ὁ Γ' (2 Ιουλίου 419 - 16 Μαρτίου 455) μὲ νόμο ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 452 ὀριζε ὅτι «οἱ Κληρικοὶ στὸ ἐξῆς δὲ θὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο». Ἄν ἐπιθυμοῦσαν ν' ἀσχοληθοῦν μὲ ὑποθέσεις, πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι θὰ εἶναι ὑπόλογοι σὲ (κοσμικοὺς) δικαστὲς καὶ δὲ θὰ τοὺς προστατεύει τὸ προνόμιο τοῦ Κληρικοῦ. Καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς (11 Μαΐου 482 Ταυρήσιο - 14 Νοεμβρίου 565) στὴ νέα νομοθεσία του περιλαμβάνει ἓνα

⁴ Ibid., 2:232: Cf. JOSEPH BINGHAM, *The Antiquities of the Christian Church*, 2 vols. (London, 1846), 1:225-228, an old but still useful work.

⁵ RHALLIS-POTLES, *Σύνταγμα*, 2:226-228.

νόμο που έπιτείνει τήν απαγόρευση είς βάρος τοῦ Κληρικοῦ που καταλαμβάνει δημόσια αξιώματα, ὅπως είσπράκτορας φόρων, ἀρχαιοφύλακας δημόσιων καί ιδιωτικῶν κτημάτων, δικηγόρος σέ διεξαγωγή δικαστικῶν ἀγώνων. Ἐπέτρεπε ὡστόσο νά εἶναι παιδαγωγοί φύλακες καί διαχειριστές φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων.

Τò ἐρώτημα εἶναι πῶς οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοί ἀντιλαμβάνονταν τοὺς Κανόνες καί τοὺς Νόμους που μιλοῦσαν γιά «κοσμικάς φροντίδας» ἢ κοσμικά αξιώματα. Ἀθροιστικά οἱ Βυζαντινοί κανονολόγοι περιλαμβανομένων τοῦ Φωτίου (9ος αἰ.), τοῦ Ἰωάννη Ζωναρά (11ος αἰ.), τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος (12ος αἰ.), τοῦ Ἀλεξίου Ἀριστηνοῦ (12ος αἰ.) καί τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη (14ος αἰ.), δέχονται νά καταδικάζουν οἱ Κανόνες τοὺς Κληρικούς που εἶναι σέ θέσεις πολιτικῆς καί ιδιωτικῆς διοίκησης. Οἱ Κληρικοί δέν ἐπιτρεπόταν νά ὑπηρετοῦν ὡς αὐτοκρατορικοί γραμματεῖς, ὡς ἐργολάβοι συλλογῆς φόρων (ἐκλήπτορες) ὡς προμηθευτές καί φροντιστές δήμων ἐπιφορτισμένοι μέ τή συντήρηση δημόσιων κτηρίων καί τήν ἐξόφληση δημοτικῶν χρεωγράφων (μειζότεροι), ὡς ἐλεγκτές (προνοηταί) καί λογιστές (λογαριασταί)»⁶. Ὅπως δείξαμε ἤδη οἱ Κληρικοί ὅλων τῶν βαθμῶν διορίζονταν στή διεύθυνση φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων (νοσοκομείων, γηροκομείων, ὀρφανοτροφείων, ξενόνων, ἀναμορφωτηρίων) εἴτε ιδιωτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν ἢ αὐτοκρατορικῶν καί τοὺς ἐπιτρεπόταν νά ὑπηρετοῦν ὡς παιδαγωγοί.

Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἀκόμα κι αὐτοί οἱ λίγοι καί ἐλαφροί περιορισμοί εἶχαν μικρὸ ἀποτέλεσμα στό Βυζαντινὸ Κλῆρο. Ἐπαρκή τεκμήρια ὅτι σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς (330-1453), τοὺς πρώτους ιδίως αἰῶνες, οἱ Κληρικοί ἐργάζονταν ἀνενόχλητοι σέ κοσμικά ἐπαγγέλματα. Αὐτὸ βεβαιώνεται ἀπὸ μιὰ ποικιλία πηγῶν, ὅπως ἀγιολογικά κείμενα, φιλολογικὲς διηγήσεις καί

⁶ ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, Σύνταγμα κλπ. 1:157: 4:470-471: 6:342-343

νομικά τεκμήρια. Οί περισσότερες ωστόσο πληροφορίες προέρχονται από επιγραφές.

Ο Κύριλλος ο Σκυθοπολίτης γράφει για ένα Διάκονο στην Ίερουσαλήμ ότι εργαζόταν ως άργυροχόος⁷. Ο συγγραφέας του βίου του αγίου Ιωάννη του Έλεήμονος αναφέρει δύο Κληρικούς που εργάζονταν ως μπαλωματές. Μια επιτύμβια στήλη αναφέρει τον Παῦλο, γιό του Κόνωνα, που ήταν Πρεσβύτερος και κεραμέας κι ένας αιγυπτιακός πάπυρος της έβδομης εκατονταετίας αναφέρει ένα πρεσβύτερο άγγειοπλάστη που έχει χαθεί το όνομά του. Μια επιγραφή από την Κώρυκο (Κιλικία) μιλά για τον Μαρίνο, πρεσβύτερο και κατασκευαστή ιστίων⁸. Ένας πάπυρος του στ' αιώ. αναφέρει τον Παῦλο, Ίερέα του ναού της αγίας Θέκλας και ξυλουργό⁹. Μια επιγραφή που βρέθηκε κοντά στο Βόσπορο μιλάει για τον Κωνσταντῖνο που ήταν επίσης και νομικός¹⁰. Ένας Πρεσβύτερος του 5ου αιώ. από την Έφεσο ονομαζόμενος Ιωάννης ήταν τραπεζίτης και άργυραμοιβός (άργυροπράτης)¹¹, μια επιγραφή από την Ίεράπολη μιλάει για έναν ιερέα (αίδεσιμώτατο) ονομαζόμενο Πλωτῖνο που ήταν μαζί και τραπεζίτης. Και μια άλλη επιγραφή από την Κώρυκο (Κιλικία), από την πρώιμη Βυζαντινή περίοδο, αναφέρει ένα Πρεσβύτερο Ρωμανό που ήταν επίσης τραπεζίτης¹². Η Έκκλησία δεν εμπόδιζε τους

⁷ CYRIL of SCYTHOPOLIS, Life of Saint Sabas, 78, ed. E. SCHWARTZ, Kyrillos von Skythopolis (Leipzig, 1939).

⁸ LEONTIOS of NEAPOLIS, Life of John the Almsgiver, 44a, edd. and translators ELIZABETH DAWES and NORMAN H. BAYNES, Three Byzantine Saints (Oxford 1948), 253.

⁹ Ἀρχαῖα μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας, τόμοι 8. (Manchester, 1928-1962), τ. III, ἔκδ. J. KEIL καὶ A. WILHELM, 643, 582. Αὐτὰ καὶ οἱ ἐπιγραφές στὶς ἀκόλουθες σελίδες ἐξετάστηκαν ἀπὸ δύο ἀκόμη καθηγητές: Κ. Π. ΜΕΝΤΖΟΣ, Συμβολαὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς πρώιμου Βυζαντινῆς περιόδου (Ἀθῆναι, 1975) καὶ W.N. ZEISEL, Jr., «An Economic Survey of the Early Byzantine Church», Ph. D. THESIS, Rutgers University (New Brunswick, N. J., 1975).

¹⁰ C. WESSELEY, Studien zur Palaeographie und Papyruskunde, 21 vols, (Leipzig, 1901-1924), 10; p. 134, inscr. 259, 4-5; Zeisel, Table I, 196.

¹¹ A. KORCHOFF, Corpus Inscriptionum Graecarum, vol. IV, 2 (Berlin, 1877), 9287.

¹² H. GREGOIRE, Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure, vol. 1 (Paris, 1922. Reprinted Amsterdam, 1968), no. 98. K.P. ΜΕΝΤΖΟΣ, Συμβολαί,

Κληρικούς νὰ εἶναι τραπεζίτες κι αὐτὲς οἱ ἐπιγραφὲς μαρτυροῦν ὅτι ἡ Χριστιανικὴ συνείδηση δὲν περιφρονοῦσε αὐτὴ τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα.

Μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Κώρυκο (Κιλικία) μιλάει γιὰ ἓνα πρεσβύτερο ὀνομαζόμενο Ἀναστάσιο, ποὺ ἦταν κόπτης πολύτιμων λίθων (καβιδάριος)· ἓνας ἄλλος Πρεσβύτερος ὀνομαζόμενος Θεόδωρος καὶ ἐπαινούμενος ὡς «φίλος ὅλων», ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα τῆς Γαλατίας ἦταν ἀργυροχόος· μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Κώρυκο (Κιλικία) μιλάει γιὰ τὸν Ἀρχιδιάκονο καὶ βαρελοποιὸ Στέφανο (χαλκεύς), ἄλλη ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος μιλάει γιὰ τὸν ἱερέα Εὐγένιο, ἓνα χρυσοχόο¹³. Μιὰ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ταρσό μιλάει γιὰ ἓνα Πρεσβύτερο Ἰσαάκιο, ποὺ ἦταν ἐπίσης καὶ ἔμπορος λιναριοῦ¹⁴ μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Κοράσιο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀναφέρεται σ' ἓνα Διάκονο Πέτρο, ποὺ ἦταν ἐπίσης καὶ λαδέμπορος¹⁵, Ὑπῆρχαν κληρικοὶ ἰδιοκτῆτες καταστημάτων, ἀκόμα καὶ δημόσιων λουτρῶν. Μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Κώρυκο (Κιλικία) ἀναφέρεται στὰ λουτρὰ κάποιου Κληρικοῦ Διονυσίου¹⁶. Στὴν ἴδια πόλη λειτουργοῦσαν λουτρὰ ποὺ ἀνῆκαν σὲ μιὰ διακόνισσα ὀνομαζόμενη Θεοδώρα¹⁷.

Μιὰ ἐπιγραφή τοῦ 5ου αἰ. ἀπὸ τὴν Ἄσσο ἀναφέρεται σ' ἓνα πρεσβύτερο ὀνομαζόμενο Ἑλλάδιο, ποὺ ἦταν ἐπίσης Γερουσιαστὴς ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τὰ

σ. 48. ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΕΣ, *Die Griechisch-Christlichen inschriften des Peloponnes* (Athens, 1941), p. 121.

¹³ JAN NICOLAOS BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *De Ou-christelijke Monumenten van Ephesus* (Steendrukken, Netherlands, 1923), 199. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, 3. 676; W. E. GRUM, H. EVELYN WHITE, H. WINLOCK, *The Monastery of Epiphanius at Thebes*, 2 vols. (New York, 1926); 2; no. 162; Zeisel, 194-195.

¹⁴ Ἀρχ. Μν. Μ. Ἀσίας, τ.ΙΙΙ, ἀρ. 226, Α. KIRHOFF, *Corpus Inscriptionum Graecarum*, vol. IV. 2 (Berlin, 1877), 9258: JOHN McCAUL, *Christian Epitaphs of the First Six Centuries* (London, 1869). p. 37.

¹⁵ CH. CLERMONT-GANNEAU, «Notes on Squeezes of Inscriptions Baron Ustinow's Collection», *Palestine Exploration Fund*, 1900, pp. 118, 122, no. 18.

¹⁶ Ἀρχ. Μν. κ.λπ. τ. ΙΙΙ, ἀρ. 172.

¹⁷ *Ibid.*, ΙΙΙ, no. 304; *Corpus Inscriptionum Graecarum*, IV.9172.

πολιτικά (πολιτευόμενος)¹⁸. Κι ένας Πρεσβύτερος από την περιοχή της Κωρύκου (Κιλικίας) ήταν επίσης και κρεοπώλης¹⁹. Ένας Πρεσβύτερος ονομαζόμενος Τότης από τη Λυκαονία ήταν χτίστης, όπως και κάποιος Συμεών από τη Ζέρζιτα (Συρία), που είχε καυχηθεί για ένα από τα κτήρια που είχε χτίσει τον Ιούνιο του 500 μ.Χ.²⁰ Ένας Διάκονος, ονόματι Πέτρος γιός του Άντωνίου από τη Φίδρη της Συρίας είχε επίσης χρηματίσει χτίστης²¹. Ένας δημόσιος συνήγορος (σχολαστικός) ονομαζόμενος Ιωάννης από το προάστιο της Αντιόχειας Σεράπειο χειροτονήθηκε ως Ιερέας και είχε σταλεί στην Κων/πολη ως αποκρισάριος του πατριάρχη Αντιοχείας Δομνίνου (545-559). Συναφές με το αξίωμα του σχολαστικού ήταν του νοταρίου (συμβολαιογράφου), που μπορούσε να υπηρετήσει ως γραμματέας σ' ένα εκκλησιαστικό συμβούλιο ή στη βασιλική αύλη αλλά που επίσης μπορούσε να σταλεί ως εκπρόσωπος του αυτοκράτορα ή διπλωμάτης όπουδήποτε. Ένας Ιερέας, ονόματι Πέτρος από την Αλεξάνδρεια, ήταν επαγγελματίας συμβολαιογράφος και πήρε μέρος στις εργασίες της Τρίτης Οικουμενικής Συνόδου στην Έφεσο το 431²². Δίπλα στους Ιερείς -χτίστες και ξυλουργούς βρίσκουμε τεχνίτες της τέχνης του ψηφιδωτού. Ένας Πρεσβύτερος, ονομαζόμενος Δώρις, είχε κατασκευάσει τα ψηφιδωτά του Βόρειου μέρους του νάρθηκα ενός ναού στην Αντιόχεια²³.

Παραδείγματα επισκόπων σε κοσμικές ασχολίες είναι πιο σπάνια αλλά δεν απουσιάζουν από την πρώιμη Βυζαντινή Εκκλησία. Ο Σωζομενός αναφέρει

¹⁸ 'Αρχ. Μν. Μ. Ασίας, τ. III, αρ. 395.

¹⁹ H. GREGOIRE, Recueil, no. 41; CIG no. 8838.

²⁰ 'Αρχ. Μν. Μ. Ασίας, τ. III. αρ. 506.

²¹ H. SWOBODA, J. KEIL, and E. KNOLL, Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien and Isaurien (Brünn, 1935), p. 30, no. 67; W. K. PRENTICE, Syria; American Archaeological expedition to Syria in 1899-1900 Part III; Greek and Latin inscriptions (New York, 1908), p. 149, no. 1120

²² W. K. Prentice, Ibid., pp. 162-163, no. 1143; ΜΕΝΤΖΟΣ, σ. 186.

²³ PAUL VAN DEN VEN, ed., La vie ancienne de S. Symeon Stylite le Jeune, Subsidia Hagiographica 32 (Brussels, 1962), p. 176; GUILLAND, Recherches sur les institutions byzantines, 2 vols. (Amsterdam, 1967), 1;30.

ὅτι ὁ Ζήνων, Ἐπίσκοπος τοῦ Μαΐουμᾶ τῆς Παλαιστίνης, ἦταν ἕνας εὐσεβῆς Κληρικὸς ἐκτελώντας πρῶτὶ καὶ βράδῃ τὰ καθήκοντά του, φροντίζοντας γιὰ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τῆς περιφέρειᾶς του ἀλλὰ βρίσκοντας παράλληλα τὸν καιρὸ νὰ ἐργάζεται στὴν ἐπιχείρησή του ὡς ὑφαντῆς λινῶν. Τὶς ἀπολαβὲς ἀπὸ τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία του τὶς δαπανοῦσε, γιὰ νὰ βοηθεῖ τοὺς φτωχοὺς τῆς ἐπισκοπῆς του. Ὁ Ἐπίσκοπος Τριμυθοῦντος Κύπρου Σπυρίδων ἦταν πρὶν ἀπὸ τὴ χειροτονία του βοσκὸς ἀλλὰ συνέχισε νὰ φροντίζει πρόβατα καὶ ὡς Ἐπίσκοπος ἀκόμα, ὅχι μόνον ἀπὸ μεγάλη ταπείνωση ἀλλὰ ἐπίσης ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον του γιὰ τοὺς ἀπόρους. Ὁ Σωζομενὸς προσθέτει ὅτι ὁ Σπυρίδων «εἴτε μοίραζε τὰ ἔσοδά του στοὺς φτωχοὺς ἢ τὰ δάνειζε χωρὶς τόκο σὲ ὅσους εἶχαν ἀνάγκη»²⁴. Δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀμφιβάλλομε γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν ἀναφορῶν αὐτῶν.

Τὰ παραδείγματα τοῦ Ζήωνα καὶ τοῦ Σπυρίδωνα ἐνθαρρύνονταν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ποὺ τιμοῦσε ὅσους συνέχιζαν τὶς κοσμικὲς ἐργασίες τους τόσο γιὰ τὶς δικές τους ἀνάγκες ὅσο καὶ γιὰ φιλανθρωπικοὺς σκοποὺς, καταδίκασε ὅμως τοὺς κληρικοὺς ἐκείνους ποὺ θεωροῦσαν τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία κατώτερη ἀπὸ τὸ ἀξίωμά τους προτιμώντας νὰ παραμένουν ἀργοί. Ὁ Κύπρου Ἐπιφάνιος ἐξέφραζε τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν καταδίκασε τοὺς κληρικοὺς τῆς Μασσαλιανικῆς αἵρεσης, ποὺ προτιμοῦσαν τὴν ἐποχὴ τους ἀπὸ τὴν ἐργασία καὶ ἔτειναν ἔτσι νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἀργία²⁵. Ἐν τούτοις ὁ αἵρεσιάρχης Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς δὲν κατηγορήθηκε γιὰ ἀργία ἀλλὰ γιατί ἦταν ἀναμιγμένος σὲ μεγάλο βαθμὸ σὲ κοσμικὲς ἀσχολίες. Παράλληλα μὲ τὴ θέση του στὴν Ἐκκλησία κρατοῦσε καὶ κρατικὴ θέση ὡς «δουκενάριος», βαθμὸ μεγάλο στὴν ὑπηρεσία τοῦ αὐτοκράτορα καὶ στὴ διοίκηση. Ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος γράφει ὅτι ὁ Παῦλος «ἀνέλαβε κοσμικὰ ἀξιώματα προτιμώντας τὴν

²⁴ J. LASSUS, Antioch on-the-Orontes. The Excavations 1933-1936 (Princeton, 1938), pp. 38-44, no. 1.

²⁵ ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, Ἐκκλ. Ἱστορία, Βκ. VII, 27: Βλ. ἐπίσης Σωκράτης, Ἐκκλ. Ἱστορία, Βκ. 1:12.

έπωνυμία τοῦ δουκενάριου ἀπὸ τοῦ ἐπισκόπου»²⁶. Ὁρθόδοξοι ἐπίσκοποι ποὺ εἶχαν ἓνα πολιτικὸ ἀξίωμα ζοῦσαν καλύτερα. Γιά παράδειγμα, ὁ Ἰάκωβος τῆς Νίσιβης, ἦταν ἐπίσκοπος καὶ διοικητὴς τῆς Νίσιβης καὶ ὄχι μόνο δὲν καταδικάστηκε γι' αὐτὸ, ἀλλὰ ἐπαινέθηκε ἐξαιρετικά ἡ ἐπιτυχία του ν' ἀνακουφίσει τὴν πόλιν σὲ ἐπιδρομὴ τῶν ἐχθρῶν²⁷.

Οἱ διευκρινήσεις ποὺ ἔγιναν προηγουμένως ἀρκοῦν γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἄποψη ὅτι γιὰ μερικοὺς αἰῶνες δὲν ὑπῆρξε διάσταση ἀνάμεσα στὴν ἱερατικὴ κλήση καὶ σ' ἓνα κοσμικὸ ἐπάγγελμα. Παράλληλα μὲ τὰ θρησκευτικὰ τοὺς καθήκοντα οἱ Κληρικοὶ ἀσκοῦσαν χειρωνακτικά, ἀγροτικά καὶ ἄλλα ἀνώτερα ἐπαγγέλματα. Δημόσιοι ὑπάλληλοι μὲ διοικητικὴ πείρα καὶ διευθυντὲς κοινωνικῶν καὶ ἀγαθοεργῶν ἰδρυμάτων, δὲν χρησιμοποιοῦνταν μόνο γιὰ τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα ἀλλὰ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀνέβαιναν στοὺς βαθμοὺς τοῦ Ἐπισκόπου, τοῦ Μητροπολίτη, ἀκόμα καὶ τοῦ Πατριάρχου. Γιά παράδειγμα, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος (471-489) ἦταν ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διεύθυνση ἑνὸς ὀρφανοτροφείου στὴν πρωτεύουσα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Εὐφῆμιος (490-496) ἦταν ἐπίσης διευθυντὴς ὀρφανοτροφείου στὴ Νεάπολη, ὅταν εἶχε ἐκλεγεῖ πατριάρχης. Ὁ Μηνάς, πατριάρχης Κ/πόλεως (536-552) καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς κύριους συνεργάτες τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦταν διευθυντὴς τοῦ Ξενώνα τοῦ Σαμψῶν στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναρρησὴ του στὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ καὶ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα.

Ἀργότερα, στὸν 7ο αἰ. βρίσκομε μερικοὺς Πατριάρχες ποὺ τὸ ἐπαγγελματικὸ τοὺς ὑπόβαθρο ἐπιβεβαιώνει τὶς προηγούμενες παρατηρήσεις. Ὁ ἄριστος συνεργάτης τοῦ αὐτοκράτορα Ἡράκλειου Σέργιος, πατριάρχης Κ/πόλεως (610-638) ἦταν ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διεύθυνση ἑνὸς

²⁶ EPIPHANIOS, Panarion, Haer. 8., Massalian no. 6.

²⁷ ΕΥΣΕΒΙΟΣ, Ἐκκλ. Ἱστορία, Βκ. VII.30.

«πτωχείου» (πτωχοκομείου) πρὶν ἀπὸ τὴ χειροτονία του. Ὁ Πέτρος, ἄλλος πατριάρχης Κ/πόλεως (655-666), ἦταν διευθυντὴς γηροκομείου μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Κλήμεντα, πρὶν ἐκλεγεῖ γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ὁ διάδοχός του, πατριάρχης Θωμᾶς ὁ Β΄ (667-669), ἦταν διευθυντὴς ἐνὸς οἴκου εὐγηρίας, στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ τῆς πρωτεύουσας, ὅταν ἀνέβηκε στὸ βαθμὸ τοῦ ἐπίσκοπου. Καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Θωμᾶ Ἰωάννης ὁ Ε΄ (669-675) ἐκλέχθηκε πατριάρχης, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ διευθυντῆ τοῦ Οἴκου Εὐγηρίας τοῦ Δεξιοκράτους²⁸.

Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι εἴτε τῆς Κωνσταντινούπολης εἴτε ἄλλων πατριαρχείων καὶ ἐπαρχιακῶν ἐπισκοπῶν, ὅπως ὁ Παῦλος (519-521), ὁ Ἐφραίμ (226-546) καὶ ὁ Δόμνος ὁ Γ΄ (546-561) πατριάρχης Ἀντιοχείας ὁ Ἀνδρέας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης (740) καὶ κάποιος Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Τριμυθοῦντος Κύπρου (5ος αἰ.) καὶ ἀργότερα ὁ πατριάρχης Κ/πόλεως Νικηφόρος (806-815), ὁ φημισμένος Φώτιος (858-867, 878-886), ὁ γενναῖος καὶ ἱκανὸς Νικόλαος Μυστικός (901-907, 911-925), ὁ Κωνσταντῖνος Λειχούδης (1059-1063) καὶ ὁ Ἰωάννης Ξιφιλίνος (1064-1075) ἦταν ὅλοι διορισμένοι καὶ ἐκλεγμένοι στὶς ἀνώτερες ἐκκλησιαστικὲς θέσεις ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχημένη κοσμικὴ διοικητικὴ ὑπηρεσία ἢ ἀπὸ μιὰ θέση στὴ δημόσια ὑπηρεσία²⁹. Χειροτονία σὲ ἱερατικὸ ἀξίωμα δὲν ἐμποδίζει τὸ διορισμὸ σὲ μιὰ ὑψηλὴ κυβερνητικὴ θέση. Ἕνας Διάκονος γιὰ παράδειγμα, τῆς ἁγίας Σοφίας ὀνομαζόμενος Ἰωάννης, γνωστὸς ἐπίσης ὡς παπα-Ἰωαννάκης, ἦταν τὸ 714 θησαυροφύλακας, γενικὸς λογοθέτης³⁰.

Ἀνάμεσα σὲ ἄλλους διακεκριμένους λαϊκοὺς εἶχαν καὶ γιατροὶ ἐπίσης χειροτονηθεῖ σὲ ἀξίωμα ἱερέως. Εἶναι γνωστὰ τὰ ὀνόματα μερικῶν ἀπὸ

²⁸ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ, Ἐκκλ., Ἱστορία, Βκ.ΙΙ 25

²⁹ EPHRAEMIOS, De Patriarchis Constantinopoleos, 9835-9847, ed. I. BEKKER (Bonn, 1840), 390-394; NICEPHOROS XANTHOPOULOS, Eccl. Hist., MPG 147, Col. 457B; Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, 418.

³⁰ See D. J. CONSTANTELOS, Byzantine Philanthropy and Social Welfare (New Brunswick, 1968), pp. 168, 239, 249, 265.

αυτούς μαζί με μερικούς που έγιναν επίσκοποι. Ός γιατροί-ιερείς που ήταν, περίμεναν από αυτούς ότι θα θεράπευαν τις φυσικές όσο και τις πνευματικές ασθένειες του λαού. Γιατροί που είχαν προσχωρήσει σε μοναχικές κοινότητες και υπηρετούσαν τους μοναχούς-μέλη τους εξαίρονται εδώ. Αναφέρεται κυρίως στην παράδοση των γιατρών-ιερέων, οι οποίοι επάνδρωναν ναούς και νοσοκομεία, δημόσια και εκκλησιαστικά αγαθοεργά ιδρύματα.

1. Θρησκεία και Ιατρική

Ο σύνδεσμος ανάμεσα στη *θρησκεία και την ιατρική* που διαπιστώνεται σε πολλούς αρχαίους πολιτισμούς δεν απουσιάζει ποτέ από τον ελληνικό πολιτισμό, αρχαίο και μεσαιωνικό. Στον αρχαίο ελληνικό κόσμο οι λαϊκοί και οι ιερείς-γιατροί καλούνταν «άσκληπιάδαι»³¹. Στη Βυζαντινή Εκκλησία ή ιατρική και ή θρησκεία ήταν σε στενή συνεργασία. Παρ' όλο το σκεπτικισμό μερικών μοναχών σχετικά με την αποτελεσματικότητα της ιατρικής και τον τονισμό της αποτελεσματικότητας του «αγίου» μάλλον παρά του γιατρού στη θεραπεία της νόσου, ή Βυζαντινή Εκκλησία δεν αμφισβήτησε ποτέ την ωφελιμότητα της Ιατρικής. Τή θεωρούσε σαν θείο δώρο. Έδώ και ένενήντα κάπου χρόνια ο Άντολφος Harnack απέδειξε τις σχέσεις της ιατρικής και του πρώιμου Χριστιανισμού. Η θέση των γιατρών στη Βυζαντινή Εκκλησία υποδεικνύει ότι μερικοί από αυτούς είχαν φτάσει στην αγιότητα, ενώ πολύ περισσότεροι είχαν χειροτονηθεί Ιερείς. Ό,τι ακολουθεί είναι μιὰ περίληψη του θέματος αυτού σαν πρόσθετη απόδειξη που βεβαιώνει το στενό σύνδεσμο μεταξύ θρησκείας και ιατρικής στη βυζαντινή εποχή³².

³¹ THEOPHANES, *Chronographia*, A. M. 6207, ed. C. de BOOR, 2 vols. (Leipzig, 1883), 1;385. For an english translation see HARRY TURTLEDOVE, *The Chronicle of Theophanes* (Philadelphia, 1982), pp. 80-81.

³² Βλ. WALTER A. JAYNE, *The Healing Gods of Ancient Civilizations* (University Books: New Hyde Park, N. Y., 1962), pp. 51-52, 236-240, 271-273, 275; Α. Π. ΑΡΑΒΑΝΙΠΠΟΣ, *Άσκληπιός και άσκληπιεία* (Λειψία, 1907) σσ. 4-5; ALICE WALTON, *The Cult of Asklepios*, Cornell

Μερικοί εξέχοντες ἅγιοι στὰ χρονικὰ τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς πρώιμης Βυζαντινῆς ἐκκλησίας ἦταν ισόβιοι γιατροί. Ὁ ἅγιος Λουκάς, ὁ σύντροφος τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ συγγραφέας τοῦ τρίτου εὐαγγελίου, ἦταν γιατρὸς (Πρὸς Κολλοσσαεῖς 4,14) καὶ εἶχε κερδίσει τὴν ἐκτίμηση τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν κατάρτισή του στὴν ἐλληνικὴ σοφία καὶ τὴ θεραπευτικὴ του τέχνη. Τὸν εἶχαν ὡς παράδειγμα γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς γιατρούς³³. Ὅλοι οἱ γιατροὶ-ἅγιοι δὲν εἶχαν χειροτονηθεῖ ἀλλὰ ἡ βυζαντινὴ κοινωνία τοὺς τιμοῦσε στὸ σύνολό τους ὡς παραδείγματα φιλαλληλίας καὶ ἀνθρωπιστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Σὲ μιὰ προσευχὴ γιὰ νόσο μερικοὶ γιατροὶ-ἅγιοι παρακαλοῦνται νὰ μεσιτεύσουν στὸ θεό:

«Πάτερ ἅγιε, ἱατρὲ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων.....ἴασον ὁμοίως τοὺς δούλους σου εὐχαῖς τῶν ἁγίων καὶ ἱαματικῶν ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, Κύρου καὶ Ἰωάννου, Παντελεήμονος καὶ Ἑρμολάου, Σαμψὼν καὶ Διογένους, Μωκίου καὶ Ἀνικήτου, Θαλελαίου καὶ Τρύφωνος καὶ τῶν λοιπῶν»³⁴

Ἀπὸ τοὺς δώδεκα αὐτοὺς “ἀναργύρους” ἁγίους, οἱ ἑπτὰ εἶχαν λάβει ἱατρικὴ μόρφωση καὶ εἶχαν ἀσκήσει τὴν ἱατρικὴ. Ἀκολουθοῦν μερικὲς ἐπισημάνσεις.

Ὁ Κοσμᾶς καὶ ὁ ἀδελφὸς του Δαμιανὸς μελέτησαν τὸν Ἱπποκράτη καὶ τὸ Γαληνὸ καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς ἱατρικῆς ὑπηρετήσαν καὶ τὴν Ἐκκλησία. Ἐνιωθάν ὅτι ἡ ἱατρικὴ ἀπὸ μόνη της δὲν ἦταν ἱκανὴ νὰ θεραπεύσει τοὺς

Studies in Classical Philology, No. III (Ginn and Co., [New York], 1894), p. 67' πρβλ. Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν (Ἀθῆνα, 1900) σσ. 246-291.

³³ ADOLF HARNACK, *Medicinisches aus der Alttesten Kirchengeschichte* (Leipzig, 1892), esp. 1-14; D. J. CONSTANTELOS, «Physician-Priests in the Medieval Greek Church» *The Greek Orthodox Theological Review*, 14.3 (1967) 141-153.

³⁴ SYMEON METAPHRASTES, *Vita S. Lucae*, MPG, vol. 115, col. 1129 BC; Cf. THEOPHYLACTOS of OCHRIDA, *Enarratio in Evangelium Lucae*, MPG, vol. 123, col. 684-685.

ἀσθενεῖς τους καὶ εἶχαν τὴ συνήθεια νὰ ἐπικαλοῦνται τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς θεραπευτικῆς ἐπιστήμης³⁵.

Ὁ Κύρος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ζοῦσε κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Διοκλητιανοῦ. Εἶχε σπουδάσει ἰατρικὴ στὴν πόλη αὐτή, ἔγινε μοναχὸς καὶ ἡ κλινικὴ του στὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπέζησε ὡς τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. Ὁ πατριάρχης Ἀπολλινάριος (551-570) ἔχτισε στὴ θέσῃ τῆς κλινικῆς ἓνα ναό. Ὁ ἴδιος Πατριάρχης ἔχτισε ἐπίσης δύο ἄλλα ἰδρύματα, νοσοκομεῖο καὶ γηροκομεῖο. Ἡ περιοχὴ ὅπου χτίστηκαν ἦταν γνωστὴ ὡς Δορυζίν³⁶.

Ὁ Παντελεήμων ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς «ἀναργύρους» γιατροὺς-ἀγίους. Γεννήθηκε στὴ Νικομήδεια στὰ χρόνια τῆς Βασιλείας τοῦ Μαξιμιανοῦ καὶ σπούδασε ἰατρικὴ κοντὰ σὲ κάποιον Εὐφρόσυνο. Ἀσκοῦσε τὴν ἐπιστήμην τοῦ Ἱπποκράτη καὶ τοῦ Γαληνοῦ. Μετὰ τὴ μεταστροφή του στὸ χριστιανισμὸ πρόσφερε τὶς ὑπηρεσίες του χωρὶς καμιά ἀμοιβή κι ἔγινε πιστὸς χριστιανὸς στὸ βαθμὸ νὰ θυσιάσει ἀκόμα καὶ τὴ ζωὴ του στὴ χριστιανικὴ πίστη³⁷.

Ὁ Διομήδης ἀπὸ τὸν Ταῦρο τῆς Κιλικίας ἦταν γιατρὸς ποὺ ἔγινε γνωστὸς γιὰ τὶς πάμπολλες φιλανθρωπίες του, βοηθώντας φτωχοὺς ἀρρώστους, φυλακισμένους καὶ ἄλλους ἄπορους. Μαρτύρησε στὸ διωγμὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ἡ φήμη του ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες του πρὸς ὅσους εἶχαν ἀνάγκη ἐπέζησε ὡστόσο ἀπὸ τὸ θάνατό του ὡς μνημεῖο γιὰ τὸ γιατρὸ-ἅγιο³⁸.

Ὁ Θαλελαῖος, ἄλλος χριστιανὸς μάρτυρας κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Νουμεριανοῦ (253-284), εἶχε σπουδάσει ἰατρικὴ στὸ γενέθλιο Λίβανο κοντὰ σ' ἓνα ἀρχίατρο ἢ καθηγητὴ τῆς ἰατρικῆς ὀνομαζόμενο Μακάριο³⁹.

³⁵ Ν. Π. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ἐκδότης, Εὐχολόγιον τὸ Μέγα (Ἀθῆναι, ἀχρονόλ.) 296 Πρβλ. Sacrament of the HOLY UNCTION, *ibid.*, p. 211; Cf. JACOB GOAR, *Euchologion Sive Rituale Graecorum*, reprint (Graz, 1960), pp. 338, 361 et *passim*.

³⁶ G. VAN HOOFF, ed. «Vita SS Cosmae et Damiani», *Analecta Bollandiana*, 1 (1882).

³⁷ SYMEON METAPHRASTES, *Vita SS Cyri et Ioannis*, M.P.G. vol. 114, col. 1233 CD.

³⁸ SYMEON METAPHRASTES, *Vita S. Pantellemonis*, MPG, 115, col. 448-449.

³⁹ *Acta Sanctorum*, August III (1737), p. 268.

Ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ 4ου αἰ. Θεόδοτος Λαοδικείας εἶχε σπουδάσει γιατρός καὶ σὰν γιατρός-ἐπίσκοπος εἶχε ἐπιδοθεῖ σὲ πολλές ἀγαθοεργίες πρὸς τὸ ποίμνιό του, ἀντιμετωπίζοντας τὶς φυσικὲς ὅσο καὶ τὶς πνευματικὲς ἀσθένειές του⁴⁰. Ὁ Θεόδοτος μνημονεύεται καὶ ὡς Θεόδωρος, ποὺ πῆρε μέρος στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας (325)⁴¹.

Ὁ Ζηνόβιος, ἀπὸ τὴν Αἰγίδα τῆς Κιλικίας, ἔζησε στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Διοκλητιανοῦ. Προερχόταν ἀπὸ πλούσια οἰκογένεια καὶ εἶχε ἐπιδοθεῖ στὴν ἱατρική. Μετὰ τὸ θάνατο τῶν γονέων του, μαζὶ μὲ τὴν ἀδελφή του Ζηνοβία, μοίρασε τὴν περιουσία του στοὺς φτωχοὺς καὶ σὲ φιланθρωπικὰ ἰδρύματα κι ἀφιερώθηκε σὲ ἀνθρωπιστικοὺς σκοπούς. Εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴν ἐντολὴ «δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε» (Ματθαίου 10, 8) καὶ ἀσκοῦσε τὴν ἱατρική χωρὶς ἀμοιβή. Οἱ φιλανθρωπίες καὶ ὁ ἀποστολικὸς ζῆλος του συνέβαλαν στὴν ἀνάρρησή του στὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα. Ὡς ἐπίσκοπος Κιλικίας συνέχισε τὴν ἄμισθῃ ἱατρική του ὑπηρεσία ὅσο καὶ τὴν ἱερατικὴ του κλήση⁴². Στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο κάποιος Ζηνόβιος, ἢ Ζηνόσιος, Ἐπίσκοπος Σελευκείας καὶ πιθανότερα Τραχείας, μετεῖχε καὶ ὑπέγραψε τὶς ἀποφάσεις-πρακτικά⁴³. Μποροῦμε νὰ συμπεράνομε μὲ ἀσφάλεια ὅτι ἦταν ὁ ἐπίσκοπος-γιατρός Ζηνόβιος, ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸ Συμεὼν τὸ Μεταφραστή.

Γιὰ μερικὲς ἑκατονταετίες μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἦταν κοινὸ φαινόμενο νὰ βρεῖς Κληρικοὺς νὰ ἀσκοῦν τὴν ἱατρική. Ὁ Βασίλειος, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἀγκύρας στὴ Μικρὰ Ἀσία, ποὺ ὀρίστηκε νὰ διαδεχτεῖ τὸν ἐκπεσμένο καὶ ἐξορισμένο Μάρκελλο τὸ 336 μ.Χ. ἦταν γιατρός πρὶν εἰσελθεῖ στὴν ἱεροσύνη. Ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας Σωζομενὸς τὸν περιγράφει ὡς

⁴⁰ Acta Sanctorum, May V (1685), p. 180; Cf. Martyrium, pp. 188F, 193B.

⁴¹ EUSEBIUS, Hist. Eccles. VII, 22-23.

⁴² JOANNES DOMINICUS MANSI, Sacrorum Concilliorum Nova et Amplissima Collectio, vol. 2 (Graz, 1960), col. 693D, cf., ibid., col. 698D.

⁴³ ΚΩΝ/ΝΟΣ ΔΟΥΚΑΚΗΣ, Μέγας Συναξαριστής, Ὀκτώβριος, 2α ἔκδ. (Ἀθῆναι, 1949), σ. 447· ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ, Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ζηνοβίου, ΜΡ.Γ. τ. 115. στ. 1309.

«άνθρωπο μὲ μεγάλη εὐφράδεια καὶ πολλές γνώσεις». Ὁ Κύρου Θεόδωρος ἔγραψε γιὰ κάποιον Πέτρο, πρεσβύτερο καὶ γιατρό, κι ἐξηγεῖ ὅτι, ὅπως στὴν ἀρχαιότητα, ἔτσι καὶ στὶς μέρες του, ἦταν κοινὸ γιὰ τοὺς ἱερεῖς νὰ ὑπηρετοῦν ἐνεργὰ ὡς γιατροί. Μποροῦσαν ν' ἀσκοῦν τὸ ἱατρικὸ τους ἐπάγγελμα χωρὶς κώλυμα⁴⁴. Ὁ Πέτρος ἦταν καὶ καλὸς ἱερέας καὶ ἐπιτυχημένος γιατρός. Ὁ Γερόντιος, ἐπίσκοπος Νικομηδείας τὸν 4ο αἰ., περιγραφόταν ὡς ἓνας πολὺ ἔμπειρος γιατρός, εὐγλωττος καὶ πειστικός, ποὺ κρατοῦσε τὸ λαὸ του ὡς ἐπίσκοπος καὶ γιατρός. Ὄταν μετατέθηκε ἀπὸ τὴ θέση του ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο κι ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Πανσόφιο, ὁ λαὸς τῆς Νικομηδείας διαμαρτυρήθηκε στὸ Χρυσόστομο. Ὑποστήριζαν τὸν ἐπίσκοπο-γιατρός τους γιὰ τὴ γενναιοφροσύνη του καὶ τὸ προσωπικὸ του ἐνδιαφέρον γιὰ ὅλους ἐξίσου, πλούσιους καὶ φτωχοὺς. Ὡς Ἐπίσκοπος ἄσκησε τὴν ἱατρικὴ του ἐπιστήμη δημόσια ὅσο καὶ ἰδιωτικά⁴⁵.

Κάποιος πατρίκιος Ἰωάννης ἦταν ὑπεύθυνος σὲ ἓνα ἴδρυμα γιὰ ἡλικιωμένους, διάκονος καὶ γιατρός, ὅταν ἐκλέχτηκε νὰ διαδεχτεῖ τὸν ἐπίσκοπο Τριμυθοῦντος Εὐάγριο στὴν Κύπρο τὸν 5ο αἰ⁴⁶.

Ὁ Σαμφών, ὁ ἐπονομαζόμενος Ξενοδόχος, εἶχε σπουδάσει γιατρός καὶ ζοῦσε ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανο (11 Μαΐου 482 Ταυρήσιο - 14 Νοεμβρίου 565). Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τὸ οἰκογενειακὸ του δέντρο μποροῦσε νὰ ἀνιχνευθεῖ ὡς τὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου⁴⁷. Προτοῦ μοιράσει τὰ ὑπάρχοντά του στοὺς φτωχοὺς, πῆγε στὴν Κωνσταντινοπούλη, ὅπου ἀφιέρωσε τὴ ζωή του σὲ θρησκευτικὴ καὶ φιланθρωπικὴ σταδιοδρομία. Ὁ Μηνάς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (536-552) τὸν χειροτόνησε ἱερέα καὶ

⁴⁴ Mansi. op. cit., vol. 2, col. 693D; 698D.

⁴⁵ ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ. Ἐκκλ. Ἱστορία, 2:33: Πρβλ. Σωκράτης, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1:36, 708.

⁴⁶ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, Ἐπιστολαί, ἀρ. 11ῆ, 115, M.P.G., τ. 83, 1324 AB' πρβλ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ πολιτισμός, τόμοι 6 (Ἀθῆναι, 1948-1955), 6:11.

⁴⁷ THEODORE of PAPHOS, Life of St. Spyridon, ed. by PAUL VAN DEN VEN, La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithonte (Louvain, 1953), pp. 91-92, p. 19-16.

τὸν κατέταξε στό προσωπικὸ τῆς ἁγίας Σοφίας. Ὁ Βίος τοῦ Σαμψών δείχνει καλύτερα ὅτι τὸν 6ο αἰ. ὑπῆρχαν στὴν Κ/πολη πολλοὶ γιατροὶ-ἱερεῖς ποὺ ἐργάζονταν στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινωνίας. Ὁ Συμεών ὁ Μεταφραστὴς ἀναφέρει ὅτι ὅταν ὁ Ἰουστινιανὸς κατάλαβε πὼς ἦταν σοβαρὰ ἄρρωστος ἀπὸ μιὰ ἀνωμαλία τοῦ οὐροποιητικοῦ συστήματος, κάλεσαν πολλοὺς γιατροὺς-ἱερεῖς ποὺ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὸν αὐτοκράτορα. Αὐτὸς ὡστόσο ποὺ τὸν θεράπευσε ἦταν ὁ Σαμψών. Σὰν ἔκφραση εὐχαριστίας ὁ Ἰουστινιανὸς διέταξε τὴν ἀνέγερση ἑνὸς μεγάλου ξενοδοχείου, ποὺ τὸ ὀνόμασε πρὸς τιμὴν τοῦ Σαμψών⁴⁸. Ὁ Ὑπάτιος, ἄλλος Κληρικὸς ποὺ μπῆκε στὴν ἐπιστῆμη τοῦ Ἱπποκράτη, ἔγινε σύμβολο φιλάνθρωπίας γιὰ πολλοὺς ἀρρώστους. Περιποιόταν διάφορους ἀρρώστους ἀπὸ ἑνὸς εἴδους πληγῆ, ἴσως λέπρα, ποὺ ἐξαιτίας τῆς φτώχειας τους στερήθηκαν τὴν θεραπεία τους ἀπὸ ἄλλους γιατροὺς⁴⁹. Ὁ Παυσίκακος, γιὸς μιᾶς πλούσιας οἰκογένειας ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια τῆς Βιθυνίας, εἶχε σπουδάσει καὶ τὶς δύο ἐπιστῆμες, τὴ Θεολογία καὶ τὴν Ἱατρική. Ὁ Βιογράφος του ἀναφέρει ὅτι ἐπιδίωξε τὶς δύο σταδιοδρομίες, γιατί ἤθελε «νὰ θεραπεύσει καὶ τὰ δύο, καὶ τὶς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα». Ἐξαιτίας τῆς ἐξαίρετης ὑπόληψής του, ὁ Παυσίκακος χειροτονήθηκε Ἱερέας καὶ ἀνέβηκε στὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ Κυριακός, πατριάρχης Κ/πόλεως (595-608), τὸν ἀνέδειξε σὲ ἐπίσκοπο Συνάδων. Ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος (582-602), ποὺ ὁ Παυσίκακος τὸν φρόντισε σὲ μιὰ σοβαρὴ ἀσθένειά του, παραχώρησε ἐτήσια οἰκονομικὴ ἐπιχορήγηση στὴ διοίκηση τῶν Συνάδων γιὰ τὶς κοινωνικὲς καὶ φιλάνθρωπικὲς δραστηριότητές του⁵⁰. Ἡ ἴδια παράδοση γιατρῶν ποὺ χειροτονήθηκαν ἱερεῖς διατηρήθηκε στὶς ἐλληνικὲς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἐκκλησίες ἐντούτοις ποὺ εἶχαν

⁴⁸ ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ, Βίος τοῦ ἁγ. Σαμψών Μ.Ρ.Γ., τ. 115, σ. 280D. πρβλ. ἄλλα χργγ., αὐτόθι, στ. 275. 276.

⁴⁹ ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡ., αὐτόθι, στ. 284A-284D: πρβλ. ἄλλες γραφές, αὐτόθι, στ. 275-276.

⁵⁰ CALLINICOS, De Vita S. Hypatii Liber, Seminarii Philologicorum: Bennensis Sodales (Leipsig, 1895), p. 36.

κληρονομήσει τὴ Βυζαντινὴ θεολογία καὶ παράδοση. Κάποιος γιατρός, ὀνομαζόμενος Πολιτιανός, ἔγινε δεκτὸς στὶς τάξεις τοῦ κλήρου καὶ τελικὰ ἔγινε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (787-801). Ἀσκοῦσε εὐκαιριακὰ τὴν ἱατρικὴ ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἀνάρρησή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Σὲ παράκληση τοῦ Ἀρουν-αλ-Ρασίδ, χαλίφη τῆς Βαγδάτης, ὁ Πολιτιανὸς ταξίδεψε στὴ μουσουλμανικὴ πρωτεύουσα μὲ σκοπὸ νὰ θεραπεύσει μιὰν ἀπὸ τὶς γυναῖκες του⁵¹. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πολιτιανό, οἱ μετέπειτα πατριάρχες Ἀλεξανδρείας ἐργάστηκαν καὶ στὴν θεολογία καὶ στὴν ἱατρικὴ, ὅπως ὁ Εὐτύχιος (933-940), ὁ Κύριλλος ὁ Β΄ (1103-1118), ὁ Νικόλαος ὁ Β΄ (1263-1276), ποὺ ἦταν ὀφθαλμολόγος καὶ ἀργότερα ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1590-1601)⁵².

Περισσότερες ἀλλὰ ἀποσπασματικὲς πληροφορίες παίρνομε ἀπὸ μερικὲς ἐπιγραφὰς τῆς πρώιμης Βυζαντινῆς περιόδου, οἱ ὁποῖες ἀπλῶς ἀναφέρουν γιατροὺς ποὺ χειροτονήθηκαν ἱερεῖς. Μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἐρυθραία μιλάει γιὰ τὸν Ἰωάννη, διάκονο καὶ ἱατρό, ἄλλη ἀπὸ τὶς Τράλλεις μνημονεύει κάποιον Ἀναστάσιο, διάκονο κι αὐτὸν καὶ γιατρό, ποὺ ἦρθε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια⁵³. Δύο πάπυροι τοῦ 6ου αἰ. ἀπὸ τὴν Ἐρμούπολη τῆς Αἰγύπτου ἀναφέρουν τὸν Αὐρήλιο Ἄνουτι, γιὸ τοῦ Ἰωσήφ καὶ τὸν Ἀνδρόνικο, Διακόνους καὶ γιατροὺς καὶ τοὺς δύο⁵⁴. Ὁ Ἰσίδωρος Πηλουσίου ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ σ' ἓνα διάκονο-γιατρό ὀνόματι Δωρόθεο. Στὴν ἐπιστολὴ αὕτῃ ὁ Ἰσίδωρος χρησιμοποιεῖ μερικὲς ἱατρικὲς μεταφορές⁵⁵. Στὸ Κοράσιο τῆς Κιλικίας μιὰ ταφόπλακα μνημονεύει τὸν ἀρχιδιάκονο-γιατρό Παντολέοντα-

⁵¹ ΚΩΝ/ΝΟΣ ΔΟΥΚΑΚΗΣ, ἔκδ., Μέγας Συναξαριστής, Μάιος, 2α ἔκδ. (Ἀθῆναι 1963) 114-115.

⁵² ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (Ἀλεξάνδρεια 1935), 511-512: ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Μέρμνα τοῦ Ἑλληνορθοδόξου Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (Ἀλεξάνδρεια 1959), 15.

⁵³ J. KEIL, «Forschungen in der Erythraia», Jahreshefte Wien, vol. 13 (1910) Beiblatt 74, no. 59.

⁵⁴ . H. GREGOIRE, Recueil des inscriptions grecques-chretiennes d'Asie Mineure, vol. 1 (Paris, 1922; Amsterdam, 1968), no. 123. K. P. MENTZOS, Συμβολαί, ἰδιαιτ. σσ. 195-197.

⁵⁵ Papyrus London nos. 1044, and 1898, ed. by GEORGE F. KENYON and HAROLD I. BELL, Greek Papyri in the British Museum, 6 vols. (London, 1893-1974).

Πέτρο⁵⁶. Μια έπιγραφή από τή Θράκη μιλάει για ένα πρεσβύτερο καί γιατρό όνόματι Παῦλο»⁵⁷. Ο Πατριάρχης Άντιοχείας Σεβήρος έγραψε μια έπιστολή στο Θεότεκνο, τόν πρεσβύτερο καί άρχίατρο⁵⁸.

Όπως σημειώσαμε προηγουμένως οί Βυζαντινοί διέθεταν πολυάριθμα φιλανθρωπικά ιδρύματα, όπως νοσοκομεία, γηροκομεία ξενώνες για φτωχούς ταξιδιώτες, πτωχοκομεία, όρφανοτροφεία καί άναμορφωτήρια. Όλα ήταν κάτω από τήν επίβλεψη τής Έκκλησίας, Πολλοί γιατροί συνδέονται με τά νοσοκομεία καί άλλα φιλανθρωπικά ιδρύματα, όπως τό περίφημο νοσοκομείο «Παντοκράτωρ», χτισμένο από τόν Ίωάννη Β΄ Κομνηνό καί χειροτονοῦνται Ίερείς⁵⁹. Τό «τυπικόν» τοῦ Ίωάννη Β΄ Κομνηνοῦ για τό ξενοδοχείο καί τό μοναστήρι τοῦ Παντοκράτορα δέν όρίζει άν οί γιατροί έπρεπε νά εἶναι κληρικοί ή λαϊκοί άλλα μια άλλη πηγή δείχνει ότι χειροτονημένοι γιατροί ύπηρετοῦσαν τή βυζαντινή κοινωνία ως τή δωδέκατη έκατονταετία, όταν ή τάξη τῶν γιατρῶν-ιερέων εἶχε ύποστεῖ μια ύποχώρηση.

Σύμφωνα με τό Θεόδωρο Βαλαμῶνος (12ος αἰ.), τόν κανονολόγο τής δωδέκατης έκατονταετίας ποῦ έγραψε ύπομνήματα σέ μια νομοκανονική συλλογή γύρω στα 1190, ό πατριάρχης Λουκάς Χρυσοβέργης (1157-1169/70) έξέδωσε μια έγκύκλιο ποῦ έμπόδιζε τοῦς διακόνους καί ιερείς, ποῦ εἶχαν εκπαιδευτεῖ στο ιατρικό επάγγελμα, νά ασκοῦν τήν ιατρική παράλληλα με τή θρησκευτική τους ύπηρεσία καί άλλους κληρικούς από τή μελέτη κι άργότερα από τήν άσκηση τής ιατρικῆς. Αυτό θεωρεῖται άνάρμοστο για κληρικούς, νά φορέσουν τήν ιατρική μπλούζα καί νά συναναστρέφονται γιατρούς⁶⁰. Στο

⁵⁶ ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΗΣ, Έπιστολαί, άρ. 191, Μ.Ρ.Γ. 78, 1446.

⁵⁷ Άρχ. Μν. τής Μ. Άσίας, τ. ΙΙΙ, 167 ΜΕΝΤΖΟΣ, σ. 34.

⁵⁸ Supplementum Epigraphicum Graecum vol. 19, 440.

⁵⁹ ΚΟΥΚΟΥΛΔΕΣ, μν. έργο (Άθήναι, 1957), σσ. 11-12: Γ. Κ. ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ίστορία τής Βυζαντινῆς Ίατρικῆς (Άθήναι, 1942), σ. 123' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΟΥΖΗΣ, Περί Βυζαντινῶν νοσοκομείων καί ιατρικῆς τῶν κληρικῶν..., Άρχεῖα Ίατρικῆς καί Βιολογίας, τ. 152 (Άθήναι 1920), σ. 49.

⁶⁰ ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, Σύνταγμα, ΙΙΙ, 344, πρβλ. ΙV. σσ. 469-470.

πεισμά τῶν πατριαρχικῶν κανόνων, εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν στοὺς γιατροὺς ἀπαγορευόταν ἡ ἱερωσύνη.

Εἶναι πολὺ γνωστὸ ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας στὸν ὀρθόδοξο ἐλληνικὸ κόσμον, ὑπῆρχαν πολλοὶ γιατροὶ ποὺ μελέτησαν θεολογία καὶ ἀνέλαβαν ὑπεύθυνες θέσεις στὴν ὁργάνωση καὶ στὶς θεολογικὲς συζητήσεις τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηρίζονται ὡς ἱατροφιλόσοφοι. Στὸ πρῶμον Βυζαντινὸ κράτος καλοῦνταν «ἱατροσοφισταὶ». Ὁ ὅρος «φιλόσοφου χρησίμευε γιὰ νὰ περιλάβει καὶ τὴν ἐκπαίδευση στὴ θεολογία. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔγιναν κορυφαῖοι θεολόγοι καὶ ἀναμίχθηκαν σὲ θεολογικὲς ἔριδες, ὅπως ὁ Θεόφιλος ὁ Κορυδαλλεὺς (1563-1646), ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1590-1601), ὁ Διονύσιος Πύρρος ὁ Θεσσαλὸς (1774-1853), ὁ Γεώργιος Κορήσιος (1661) καὶ ἰδιαίτερα ὁ Εὐστράτιος Ἀργέντης (γεν. ἴσως τὸ 1607)⁶¹,

Τὰ παραδείγματα τῆς ὀψιμης Βυζαντινῆς περιόδου, ἂν καὶ ὄχι ἄφθονα, βεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ ἱερέων ὄχι μόνο στὴν ἱατρικὴ ἀλλὰ ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλα κοσμικὰ ἐπαγγέλματα. Κάποιος ἱερέας ὀνομαζόμενος Νικήτας Καραντηνὸς ἦταν ἐπίσης καὶ «νομικὸς» στὴν αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδώρου Β' τοῦ Λάσκαρη⁶².

Εἶναι δυνατὸ νὰ βγάλουμε μερικὰ συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύντομη θεώρηση. Πρῶτον, εἶναι φανερό ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν γιατρῶν-ιερέων εἶχε μιὰ ἀδιάσπαστη συνέχεια στὴν ἱστορία τοῦ ἐλληνισμοῦ ὥς τοὺς τελευταίους αἰῶνες. Αὐτὰ βεβαιώνει ἡ πολιτιστικὴ συνέχεια κι ἀποκαλύπτει μιὰ εὐθύγραμμη ἀνάπτυξη τῶν θεσμῶν, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συνηθειῶν. Αὐτὴ ἡ συνέχεια ἀποκαλύπτεται ἀκόμα καὶ στὰ ἐπίθετα ποὺ προσγράφονται στὸ θεὸ τῆς Ἰατρικῆς τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ στὸ θεὸ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων. Ὁ

⁶¹ TIMOTHY WARE, *Eustratios Argenti* (Oxford, 1964), 45-46.

⁶² F. MIKLOSICH-I. MÜLLER, *Acta et Diplomata graeca mediae aetatis sacra et profana* (Vienna, 1890) 6; 197-198; ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, «Γράμμα τοῦ ἱερέως καὶ νομικοῦ τῶν παλατιῶν Νικήτα Καραντηνοῦ πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς». Δημοσίευμα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τ. 2ος (1964). 286.

Ἀσκληπιός, ὁ γιατρός-Θεὸς τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας χαρακτηρίζονταν ὡς «σωτὴρ» καὶ «φιλόανθρωπος»⁶³. Τὰ ἴδια ἐπίθετα ἀποδίδονται ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς Ἑλληνας στὸ Χριστό, τὸ νέο θεὸ τῆς ἱάσης. «Σωτὴρ» καὶ «φιλόανθρωπος» ἦταν λαϊκὰ ὀνόματα γιὰ τὸν Ἰησοῦ καὶ οἱ ὀρθόδοξες θρησκευτικὲς ἀκολουθίες καὶ προσευχὲς χρησιμοποιοῦσαν αὐτοὺς τοὺς δύο ὅρους σὰν ἐπωδό.

Ὅχι λιγότερο σημαντικὴ εἶναι μιὰ ἄλλη ὁμοιότητα, σχετικὴ μὲ τὴν τοποθεσία καὶ τὴ λειτουργία τῶν νοσοκομείων καὶ τῶν ξενόνων στοὺς δύο ἑλληνικοὺς κόσμους. Στὴν ἀρχαιότητα τὰ νοσοκομεῖα (καταγῶγια) συνήθως ἰδρύονταν κοντὰ στὰ ἱερὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Θεοῦ τῆς ἱάσης⁶⁴. Στὴν Ἑλλάδα, τῶν μέσων χρόνων τὰ νοσοκομεῖα καὶ τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα χτίζονταν κοντὰ στοὺς ναούς. Ὄταν οἱ γιατροὶ ἀδυνατοῦσαν νὰ θεραπεύσουν ἕναν ἄρρωστο, αὐτὸς μποροῦσε πάντοτε νὰ πάει στὸν παρακείμενο ναὸ καὶ νὰ ἐπικαλεστεῖ τὴν παρέμβαση τοῦ Χριστοῦ, τοῦ γιατροῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς⁶⁵.

Ὅπως στὴν ἀρχαιότητα ἔτσι ἐπίσης καὶ στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ ἡ μελέτη τῆς ἱατρικῆς ἦταν μέρος μιᾶς ἐλεύθερης ἐγκύκλιας παιδείας. Μερικοὶ ἐξέχοντες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας σπούδασαν ἱατρικὴ κι ἂς μὴν ἄσκησαν τὸ ἐπάγγελμα. Ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός⁶⁶, ὁ Φώτιος⁶⁷ καὶ ἄλλοι εἶχαν καλὴ ἐκπαίδευση στὴν ἱατρικὴ. Προσέτι, ἡ παράδοση αὐτὴ

⁶³ Julian, Orations, no. IV. 153B; Corpus Inscriptionum Atticarum (Berlin, 1873), 1222; 2056ff; 6813 et passim; X. DITTENBERGER, Corpus inscriptionum Graecarum, vol. I (Berlin, 1892), 2808.

⁶⁴ ΘΟΥΚΙΔΙΔΗΣ, Ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, Βκ, III.68. R. C. ROSANQUET, «Archaeology in Greece 1899-1900», The Journal of Hellenic Studies, vol. XX (1900), p. 177. E. J. EDELSTEIN and L. EDELSTEIN, Asclepius, 2 vols. (Baltimore, 1945), 1;382-442; I:139-173.

⁶⁵ Cf. H. J. MAGOULIAS, «The Lives of the Saints as sources of Data for the History of Byzantine Medicine in the Sixth and Seventh Centuries», Byzantinische Zeitschrift, vol. 57, Bo. 1 (June, 1964), pp. 136-316.

⁶⁶ GREGORY THE PRESBYTER, Vita S. Patris Nistri Gregorii, MPG, XXXV.I, col. 256B.

⁶⁷ ΝΙΚΗΤΑΣ, Βίος τοῦ ἁγ. Πατρὸς ἡμῶν Ἰγνατίου, M.P.G., 105, στ. 509AB.

δηλώνει τὴ νοοτροπία τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ βεβήλου. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ποιητὴς ὅλης τῆς δημιουργίας, στὴ μεσαιωνικὴ ἐλληνικὴ σκέψη δὲν ὑπῆρχε ἀπότομη διάκριση ἀνάμεσα στὸ θεῖο καὶ τὸ κοσμικὸ στὴ σφαῖρα τῆς ἀγωγῆς. Ἡ Θεολογία καὶ ἡ Ἰατρικὴ ὡς ὑγιεῖς ἐπιστῆμες μποροῦσαν νὰ μελετηθοῦν ἐπωφελῶς ἀπὸ τὸ ἴδιο ἄτομο, ποὺ μποροῦσε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν κοινωνία μὲ μιὰ διπλὴ ιδιότητα. Τὸ κοσμικὸ καὶ τὸ χριστιανικὸ ἰδεῶδες θεωροῦνταν ὅτι ἀλληλοσυμπληρώνονταν κι ὅτι παρῆγαν ἀξίες ποὺ ἄρμοζαν στὴ θεία ἀρχὴ καὶ τὸ θεῖο προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπιπλέον, ἡ ἔννοια τῶν γιατρῶν-ιερέων ἦταν σὲ τέλεια συμφωνία μὲ τὴν ἐλληνικὴ θεολογικὴ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ὡς ψυχοσωματικῆς ὁλότητας⁶⁸. Οἱ πολυάριθμες προσευχὲς καὶ μερικὲς ἀκολουθίες τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας φανερώνουν ὅτι ὁ Θεὸς θεωρεῖται διαρκῶς διαχυμένος μέσα στὸν κόσμον ἀγιάζοντας, ἀποκαθιστώντας καὶ ἀνανεώνοντας τὴ δημιουργία του. Ἡ ὕπαρξη χειροτονημένων γιατρῶν ποὺ περιποιοῦνται τὰ σώματα καὶ τὶς ψυχὲς ἀνταποκρίνεται στὶς φυσικὲς καὶ πνευματικὲς ἀνάγκες ἑνὸς προσώπου καὶ οἱ γιατροὶ γίνονται ἀποδεκτοὶ ὡς ὄργανα ποὺ μέσω τους ὁ Θεὸς ἀποβλέπει στὴν εὐημερία τοῦ ἀριστουργήματός του.

Ἡ συμβολὴ τῶν ἀφιερωμένων γιατρῶν-ιερέων, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους πρόσφεραν δωρεὰν τὶς ὑπηρεσίες τους, βεβαιώνει ὅτι ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία ἦταν προσεκτικὴ στὶς εὐθύνες τῆς πρὸς τὴν κοινωνία καὶ δὲν υἱοθέτησε δρόμους μὲ τοὺς ὁποίους θὰ παρέμεινε κλειστὴ στὸ λαό τῆς ἐκφράζοντας τὴν κοινωνικὴ συνείδησή της. Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ ἰδρύματά της δὲν μετακινήθηκαν ἀπὸ τὶς πνευματικὲς, ψυχολογικὲς καὶ καιρικὲς ἀνάγκες τῶν πιστῶν της. Οἱ κληρικοὶ γενικὰ ἦταν οἱ ὑπερασπιστὲς τῶν κατώτερων

⁶⁸ ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Περὶ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, Βκ. 2, κεφ. 12, Μ.Ρ.Γ., 94.1, στ. 917 ff.

τάξεων καὶ συχνὰ ἀνέλαβαν μιὰ ὀρθὴ πατρικὴ προστασία τῶν καταδιωκόμενων, τῶν ἀπελπισμένων καὶ τῶν φτωχῶν. Ἀξίζει νὰ τονιστοῦν τὰ ἀνθρωπιστικὰ διαφέροντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ προσέγγισή της στὶς μάζες τοῦ ποιμνίου της.

Μετά πατρικῶν εὐχῶν καὶ ἀγάπης
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Καισαριανῆς, Βύρωνος & Ὑμηττοῦ Δανιήλ